

**«Ана тил» ва «адабият» деген курсуна гёре иш гёрмек учун тизилген
программа**

(башлапгъы дерт йыллыкъ школа учун программа)

Программа умуми Федерал пачалыкъ билим береген школаны талаплары (ФГОС) токъташдырагъан кюйге янашывлу къайдада тизилген.

Ана тил охув-билим алывда озге предметлени арасында милли-регион компонент деп гысаплана.

Баянлыкъ сёз

Тил озюнню озтеречилигине ва кютеген жамият къуллугъуна гёре - тамаша тувулунгъан гъаллардан бири. Ол гъакълашыв чараланы кютегенден къайры да, халкъны маданият байлыгъын, къайсы буса да бир миллетни менлигин сакълайгъан къайда, бирдагъы якъдан тил чебер адабиятны аслу элементлеринден бири деп айтма ярай. Шогъар байлавлу болуп ана тил школада озге охув предметлени арасында янгыз озюнне хас ихтиярлы ер тута.

Къумукъ тилни башлапгъы курсу орта школада низамлы кюйде уйретилеген ана тилни ва адабиятны байлавлу гесеги бола. Шо саялы :а) яшларда ана тил илмуну бир тармагъы деген ойну яратмакъ; б) тилни илму гъалы булан охувчуланы таныш этмек, шогъар таянып, белги-символлу ва логика ойлашывун тюзелтмек.

Къумукъ тилни уйретивню башлапгъы аслу борчлары шулардыр:

- а) яшланы англап охумагъа уйретмек;
- б) яшланы адабият тилни къайдаларына кюрчюленип сёйлемеге ва язмагъа уйретмек;
- в) билимни ва тарбияны кюрчюсю болгъан китап булан ишлеп болагъан этмек ва язывгъа уйретивню натижасында яшланы яшавунда инг де герекли англавланы яратмакъ, оланы пикрусун ва сёз хазнасын байлашдырмакъ;
- г) ана тилге ва охувгъа яшланы гъаваслыгъын ва оюн бакъдырмакъ учун тилни ва адабиятны гъакъында башлапгъы маълуматланы бермек;

гъ) ана тил дарсларда уйретилен материалны чечип болагъан бажарывлукъну яратмакъ;

гъ) яшланы пикир этив мердешлерин болдурмакъ;

д) яшларда тергевлюкню, ишге гъаваслыкъны, охувда озбашына ишлеме бажарагъанлыкъны тувдурмакъ ва оланы кылыкъ – эстетика якъдан тарбияламакъ.

Курсну умуми характеристикасы

Ана тилни кѳмеклиги булан «Филология» илму чечме герекли аслу масъалаланы яшавгъа чыгъармакъ учун Программа кютме герекли борчлар :

- дагъыстан тиллени арасында ана тилни милли маданияты йимик къабул этмек;
- гъакълашыв чараланы яшавгъа чыгъармакъ учун диалог, монолог, авуз ва языв тилден тюз пайдаланмакъ;
- тюз авуз ва языв тил инсанны культурасыны хас айрылыкълары экенин билмек;
- ана тил бирев бирев булан гъакълашыв чара экенин англамакъ, кылыкъ – эстетика якъдан тарбияламакъ;
- яратывчулукъ къайдаланы камиллешдирмек.

Ана тилни предмет гысапда уйренивде ону алдына салынган муратланы яшавгъа чыгъармакъ учун практика елунда чечме герекли масъалалар:

- гъакълашыв чараланы яшавгъа чыгъармакъ учун, яшланы тил байлыгын оьсдюремек, пикир этив мердешлерин болдурмакъ;

- башлапгъы класланы охувчуларын фонетика, лексика, пунктуация, тюзьязыв, тюз сѳйлев, сѳзню тизими, морфология, синтаксис деген системли курсу гъакъда башлапгъы англав булан таныш этмек;

- гъакълашыв чараланы яшавгъа чыгъармакъ учун диалог, монолог, авуз ва языв тилден тюз пайдаланыв, тюз языв ва тюз охув, авуз ва язывлу текстлер тизив мердешлени болдурмакъ;

Ана тилни милли маданияты йимик къабул этивню, миллетни менлигин сакълайгъан къайдагъа йимик янашывну тарбияламакъ.

Башлапгъы класларда ана тилни уйретив тилни гъакъындагъы илмугъа ва тил оьсдюрювге бакъгъан якъда биринчи абат гъисаплана. Ана тил дарслар оьзге охув предметлер, айры алгъанда охув дарслар, булан тыгъыс байлавлукъда юрютюлме герек.

Ана тилни уйретивню курсу охув-язывгъа уйретивден башлана. Охув – язывгъа уйретив сентябрь айдан башланып апрель айгъа ерли узатыла. Охув – язывгъа уйретив аваз аналитика-синтетика къайда булан оьтгериле. Яшлар жумлаланы сёзлеге, сёзлени бувунлагъа, бувунланы авазлагъа айырагъан ва бувунлардан сёзлер, сёзлерден жумлалар тизме къаст этелер. Ондан къайры языв дарсларда охувчулар янгы гъарпны элементлерин этме, охув дарсда гечгенин янгы гъарп булан язывда байлама уйренелер.

Охув – язывгъа уйретив эки бёлюкге айрыла:

- Гъазирлик девюр(буквардан алдагъы).
- Аслу девюр(букварь).

Охув – язывгъа уйретив девюрде охувчуланы сёзню авазларын айырып билеген этмеге, оланы охувну, язывну аслу мердешлерине уйретмеге, охув процесде оланы айлана якъдагъы яшаву гъакъындагъы англавун оьсдюрге ва мекенлешдирмеге, сёз хазнасын ва авуз тилин байлашдырмагъа герек.

Охув – язывгъа уйретив девюрде яшлар жумлаланы сёзлеге, сёзлени бувунлагъа, бувунланы авазлагъа айырагъан ва бувунлардан сёзлер, сёзлерден жумлалар тизме къаст этелер. Ондан къайры языв дарсларда охувчулар янгы гъарпны элементлерин этме, охув дарсда гечгенин янгы гъарп булан язывда байлама уйренелер.

Охув – язывгъа уйретив девюрде оьтгерилеген бары да ишлени натижасында яшланы тергевю, эси ва ойлашыв пагъмусу арта, тил байлыгъы оьсе, сёзню авазлары айтылагъан кююне гёре языв мердешлери амалгъа геле. Охув – язывгъа уйретивню маънасы ва методлары гъар яшны умуми оьсювюне, сонг да тарбиялавуна кёмек этме герек.

Охув – язывгъа уйретив девюрде гъар яшгъа айры янашывну уллу агъамияты бар.

Охув-язывгъа уйретив дарсларда яшланы психология якъдан хас хасиятларын гёз алгъа ала туруп, «Азбукада»ва «Дидактика материалларда» берилген оюнланы, ребусланы, физкультминуткаланы къоллап, ишин жанландырып, къужурлу болагъан кюйде ююрютме тюше.

Охув-язывгъа уйретивден сонг ана тилни курсу башлана. Ана тилни курсунда гечиле:

- фонетика ва тюз сёйлев, графика, лексика, сёзню тизими, грамматика (морфология ва синтаксис);

- тюзъязыв ва пунктуция;

-тил оьсдюрюв.

Ана тилни курсунда адатлы гьалда бир йимик бёлюклер, темалар бары да класларда такрарлана. Программаны шулай къурулушу яшланы гъазирлик даражасын, ана тилни гъакъында гечилеген маълуматланы тюз англама, аста-аста материалны четимлешдирме ва грамматика англавланы комплекс къайдада гечмеге, тюзъязыв, тил оьсдюрюв мердешлени болдурма гёз алгъа тутма ёл бере.

Фонетикадан ва графикадан билимлени ва бажарывлукъланы 1-нчи, 2-нчи класларда ала. Къумукъ тилни дарсларында яшлар бу бёлюкден авазланы, созукъланы ва тутукъланы, эки къабат тутукъланы гъакъындагъы маълуматлагъа ес болагън йимик, айтылышы, язылышы четим авазланы ва гъарпланы гъакъында тийишли билимлени алалар. Яшланы тилдеги авазланы айтылышын айырып билеген ва, бизин графиканы башгъалыкълары да эсге тутуп, оланы язывда тюз белгилемеге болагъан этмекдир. Тек охувчулар биринчи класдан башлап, айтылыш булан язылышны арасында кёбюсю гёзиклерде башгъалыкъ болагъанны билмеге гереклер. Олар янгы программаны талапларына гёре айтылышда ва янгылышда *нг* авазны айтылышы: *ъ, ь* белгилени сёзлерде къолланышы, *ъ* белгини аваз маънасы ва шолай башгъаларыны гъакъында билимлер алагъандан къайры, языв

мердешлеге де ес болма гереклер. Охутувну дёрт де йылыны узагында гьар заман охувчуланы тюз литература тилде сёйлевюню, сёзлени, аваз—гьарп анализине асаслангьан тюз язывну мердешлерин болдурувну гьайын этме герек.

Лексикадан чалышывлар практика ёлда юрюле ва лексика тюзьязыв булан тыгьыс байлавлукьда бола. Практика ишлени натижасында охувчулар сёзлер не буса да бир предмет, агьвалатланы англатагьанны, оланы маънасы бар экенни ва тюрлю-тюрлю жумлаларда, айрокьда, байлавлу сёйлевде сёзлер янгы-янгы маъналар кьабул этме болагьанны, аваз якьдан башгьа-башгьа сёзлер маъна якьдан бир-бирине кьаршы ва ювукь болагьангьа тюшонелер. *Программада сёзню лексика маънасы, сёзню кёп маъналылыгьын ва синонимлиги булан охувчуланы практика ёлда таныш этмек учун айры ер гёрсетилген. Бу гьал шу программаны алда кьолланып тургьан программаларындан айыра.* Грамматика гьалланы англатыв тилни гьакьындагьы илмугьа кьаршы болмагьа болмай. Грамматика категорияланы ва формаланы уйрене туруп, яшлар оланы аслу маъналарына ва белгилерине де ес болма гереклер.

Сёзню грамматика маънасы сёзнютизимин, ону маъналы гесеклерин (тамурну, кьошумчаны), сонг да тил гесимлени (атлыкьны, сыпатлыкьны, санавлукьну, ишликни ва ш. б.) уйренивню натижасында ачыкь бола.

«Сёзню тизими» деген теманы гьакьындагьы яшланы билимлери «Тил гесимлер» деген уллу теманы англама кёмек этежек.

Тил гесимлер

Янгы программалар охувчулардан унлюклерден (междометие) кьайры, бары да аслу тил булан таныш болмакьны талап эте. Кёмекчи тил гесимлер булан яшлар (айры-айры бёлюкlege бёлмейли) умуми кюйде таныш болалар.

Бу темагьа гьазирленив I класдан тутуп башлана. Янгы программагьа гёре яшлар *ким? не? нечик?* деген соравлагьа жавап береген сёзлер ва шогьар байлавлу болуп «Предметлени атлары», «Белгилени атлары» деген терминлер булан таныш болалар. Шу терминлер логика чалышывланы кюрчюсюнде

яратыла. Шо чалышывланы натижасында охувчулар тюрлю-тюрлю предметлени атларын бёлүклешдирелер(обсюмлюклени, гъайванланы, адамланы ва ш. б. затланы) ва шо бёлүклер учун жамлашдырагъан сёзлени сайлай туруп, «предметлер», «белги», «гъаракат» деген терминлени де англажакълар.

III класда, экинчи класда алынган билимлени гъасиллерин чыгъара туруп, охувчулар «атлыкъ», «сыпатлыкъ», «санавлукъ», «ишлик» «орунча» деген терминлени билелер: IV класда буса III класда тил гесимлени гъакъында алган билимлери теренлеше ва кёмекчи тил гесимлени гъакъында англаважакълар.

Башлапгъы класларда гъаллыкъ булан таныш болув практика къайдада юрюле; обзю «гъаллыкъ» деген термин кёолланмай, язылышы къыйынгъаллыкълар, масала, кёошмагъаллыкълар, сёзлюк иште уйретиле.

Башлапгъы класланы охувчулары «Жумла» деген бёлүкден шу англавланы гъакъында ала:

- 1) жумланы журалары: хабар, сорав, чакъырыв;
- 2) жумланы баш ва экинчи даражалы уьюрлери;
- 3) жумладагъы сёзлени арасындагъы байлав;
- 4) генглешген ва генглешмеген жумла;
- 5) простой ва кёошма жумлалар;
- 6) жумланы бир жынслы уьюрлери;
- 7) сёзтагъымлар.

Бу маълуматланы охувчулар дёрт йылны узагъында алалар.

I класда яшлар сёйлев тилде жумланы айырмагъа ва охуйганда токътав белгилеге гёре интонацияны ва паузаны сакъламагъа уйренелер ва анализ этип битгенден сонг оланы язалар. Буквардан сонггъу девюрде биринчи класны охувчулары интонацияны сакълап охумагъа, жумланы ахырында токътав белгилени салмагъа уйренелер. Шу заманда олар жумланы башында уллу гъарпны кёолланагъанын да билелер.

II класда олар «хабар» ва «чакъырыв» жумлалар деген терминлер булан таныш болалар, жумланы ахырында салынагъан токътав белгилени уйренелер, жумланы баш ва экинчи даражалы уйюрлери, генглешген ва генглешмеген жумлалар, простой ва къошма жумлалар булан таныш болалар.

IV класда буса, охувчулар *иеси, хабарлыкъ, жумланы баш уйюрлери, жумланы экинчи даражалы уйюрлери* деген англавлар ва терминлер булан таныш болалар. Дертюнчю класда олар жумланы бир жынслы уйюрлери, оланы янында къолланагъан токътав белгилени айырма уйренелер. IV класда охувчуланы эки простой жумладан бирикген къошма жумлалар ва простой жумланы бир-бирине къошагъан: ва, да, де, тек, амма деген сёзлер булан таныш этме тюше. Яшлар къошма жумлалар тизмеге, оланы янында тийишли токътав белгилени салып билеген болма герек. IV класда яшлар тувра сёзню ва ону янында къолланагъан токътав белгилени гъакъында да англав алалар.

Тил гесимлени ва синтаксисден темаланы гечегенде сёзню маъналы гесеклерини уьстюнде иш юрюле.

Класдан класгъа жумланы уйюрлерине гёре чечив толу синтаксис чечив юрютме ел ача. Булай иш класдан класгъа яшланы синтаксисден алагъан билимин, англавлугъун теренлещдире.

Охутувну дёрт де йылыны узагъында гъар заман охувчуланы тюз литература тилде сёйлевною, сёзлени, аваз—гъарп анализине асаслангъан тюз язывну мердешлерин болдурувну гъайын этме герек.

Башлапгъы класларда яшлар школаны оър класларыны системли курсуну маънасы булан тыгъыс байлавлу белгили грамматика билимлени, бажарывлукъланы ва мердешлени алалар. Шону булан бирче яшларда литература сёйлевню мердешлери тувулуна.

Текст. Байлавлу сёйлев

Байлавлу сёйлев ва текстни уьстюнде ишлев башлапгъы класларда юрюлеген ишни инг де аслу янларындан бириси – яшланы сёйлев тилин

оьсдюрюв. Ана тил дарсларда жумланы уьстюнде ишлейген йимик, башлапгъы класларда охув йылны боюнда текстни уьстюнде де иш юрютюлме герек.

Гъар дарсда байлавлу сёйлевден берилеген чалышывлар сёйлев ва языв формаларда оьтгериле.

Башлапгъы класланы битдиреген яшлар оьзбашына ва хатасыз байлавлу гиччи хабар, кагъыз, билдирив, там газетге бир нече жумлалар булангъы макъала язып билме гереклер. Шу тармакъда муаллим темаланы берив ва языв ишлеге къыймат салыв булан тамамланып къалмай, яшланы тюз ва байлавлу къайдада сёйлемеге бажарагъан кюйге уьйретме тюше.

«Текст. Байлавлу сёйлев» деген бёлюкде текстни уьстюнде ишлейгенде юрюлеген гъаракатчылыкъ ишлер:

- текстни ва жумланы маъна якъдан бирлиги;
- текстни жумладан айырагъан белгилери;
- текстдеги жумлаланы гезигин токъташдырыв;
- текстни маъна якъдан толумлашгъан гесеклеге бёлюп билмек;
- толумлашгъан гесеклеге ат тагъып бажармакъ;
- текстни аслу маънасы; муаллимни кёмеклиги булан текстни аслу маънасын айырып бажармакъ;
- текстге гёре оьз къаравун айтып бажармакъ;
- текстни маънасына , темасына гёре ат тагъыв;
- текстге план къурув;
- текстни савлай яда гесеклеге гёре хабарлав;
- текстни ишлерине багъа берип бажармакъ;
- берилген текстни оьз сёзлери булан толумлашдырмакъ;
- текстни ичиндеги жумлаланы айтышына гёре тюрлюлерин айырып бажармакъ;
- жумлаларда кёмекчи тил гесимлени белгилеп бажармакъ;
- муаллимни тапшурувуна гёре текстдеги ишликлени бетин, санавун, заманын алышдырып бажармакъ;

-текстни чеберлик алакатларын (эпитет,тенгleshдиpив,олицетворение) белгилеп бажармакъ;

-оьзбашына гиччирек текстлер къурув мердешлени яратмакъ.

Текстни тайпалары: суратлав, хабарлав, пикирлешив, оланы бири-биринден айырагъан белгилер(таныш этив);

-изложение язма уьйретив;

-оxулгъан текстге гёре план тизмек, плангъа гёре языв мердешлени болдурмакъ;

-сочинение язма уьйретмек;

- сюжетли суратгъа, берилген темагъа, берилген сёзлеге гёре текстлер язма уьйретмек.

Программа охувчуланы тил культурасын оьсдюрювге тергев бере ва адабият тилни нормаларына гёре охума-язма уьйрете:

- сёйлев нормаланы (тюз сёйлев);

-сёз тагъымланы, жумланы ва байлавлу сёйлевню уьстюнде ишлев;

-тюз айтмакъны, аян ва арив сёйлемекни, сёзлюгюн бай этмекни, сёзню тюз ва еринде къолламакъны уьстюнде ишлев.

Грамматика ва тюзъязывну элементлери булан таныш болувдан таба яшларда тил материалны анализ этив, тенгleshдиpив, журалагъа бёлюв, натижалашдыpив, лап да аслусун табыв, абстракт къайдада ойлашдыpив бажарывлукълар оьсе.

Грамматика ва тюзъязывгъа уьйретивню натижасында тилге, ону айры-айры янларында яшланы тергевлюгю ва гъаваслыгъы арта, охув ишде кёп билмеге, англамагъа сюегенлик ва оьзтёpчилик тарбиялана.

Тилни оьсдюрюв дарсны бир тюрлюсю болагъандан къайры да, охувдан, грамматикадан ва тюзъязывдан оьтгерилеген ишлени бир методика къайдасы бола. Тюз айтмакъны, аян ва арив сёйлемекни, сёзлюгюн бай этмекни, сёзню тюз ва еринде къолламакъны, сёз тагъымланы, жумланы ва байлавлу сёйлевню уьстюнде ишлев - булар бары да башлапгъы класларда тилни дарсларыны аслу маънасы бола. Тилни уьйретивню аслу мурады яшланы адабият тилни

нормаларына ес этмеге, оланы озлени тилинде кьолламагъа болагъан бажарывлукъланы ва мердешлени яратмагъа бакъдырылгъан.

Тюзъязывгъа уйретив яшлар билеген грамматика материалгъа асасланып оьтгериле. Охувчулар грамматика англавланы яхшы билген чакъы, шончакъы олар тюз языв къайдалардан пайдаланма болагъан бажарывлукъланы алажакъ ва оларда тюзъязыв мердешлер оьсежек. Шону булан бирче тюз язывгъа уйретивню девюрюнде тюрлю-тюрлю синтаксис ва сёзлюк тюзъязыв чалышывланы да кьоллама ярай.

Бирдагъы якъдан герекли болгъанда башлапгъы курс тилни тюрлю-тюрлю янларын исбатлайгъан, маълуматланы генг кюйде къуршай: башлапгъы класны охувчулары сёзню фонетика тизими, сёзню бувунлагъа ва маъналы гесеклеге бёлюнювю, кёбюсю тил гесимлер, оланы аслу формалары, лап да тынч жумлалар ва жумлаланы уьюрлери деген маълуматлагъа асасланып къурулгъан тюз язывну къайдалары булан таныш болалар. Грамматика англавланы (тил гесимлени) ва тюзъязывну къайдаларын тюз англамакъ ва яхшы кюйде билмек булан грамматика ва тюзъязыв маълуматланы маънасына, сонг да формасына гёре айырывгъа да тергев бериле.

Таза языв. Таза язывгъа айры сагъатлар берилмей. Китапда берилген таза язывну уьлгюлери яшланы букварь девюрде язывдан алгъан мердешлерин камиллешдирмеге ва бираз да чалт язывгъа чыкъмагъа имканлыкъ бере. Таза язывгъа уйретив язылагъан гъарпланы четимлилигин гёзалгъа алып токъташгъан бёлюклеге гёре юрюле: башлап язылышлары бир-бирине ювукъ тынч гъарплар, сонг шо гъарпланы элементлерин уйренелер. Гъарпланы айры язмагъа уйренгенден сонг, шоланы башгъа гъарплагъа кьошуп язмагъа— шо гъарплар булангъы сёзлени язмагъа да уйренелер.

Чебер язывгъа гёре тюз язывну камиллешдиривге класда белгили заман бериле: биринчи класны ахырында (бары да гъарпланы уйренген сонг) ва III—IV-нчю класларда (гъар грамматика ва тюз языв дарсда) — 8—10 минут.

Таза язывда яшланы бир чалтлыкьда, бир темпде язмагьа уьйретмекни пайдасы бар. Шолай язмакь яшланы кьолларын гьаракат этмеге уьйрете ва аста язывдан чалт язывгьа чыкьмакьны енгиллешдире.

Шо дарсланы маьнасы гьар клас учун таза язывдан программалар булан белгилене.

2-нчи класда яшлар язылышы кьыйын гьарпланы язывгьа байлавлу тапшурувлар эте. Гьарплардан кьайры яшлар, сьзлер ва жумлалар да яза.

Ахырда байлавлу текстлер яза, гьечюрюп яза, диктантлар яза.

Шва IV класларда кьыйын гьарпланы язылышын кьуршайгьан тапшурувлар, печатча ва кьол булан язылгьан язывланы гьечюрюв, муаллимни айтывуна гьере языв ишлер юрюле. Тапшурувлагьа яшланы алда язылгьан ишлеринде кьутгьарылгьан графика(гьарп) янгылышланы тюзлев де гире.

Языв дарсларда, айрокьда, таза языв дарсларда, язывну гигиенасыны талапларын — яшланы тюз олтурмагьа, карандашны ва ручканы тюз тутмагьа, тептерни партагьа тюз салмагьа ва кьолун, бармакьларын тюз гьаракат этдирмеге билмеклигин уьйретмеге герек.

Таза язывну талаплары ана тилден юрютюлген гьар кьайсы языв ишде де яшавгьа чыгьарылмагьатюше. Языв янгыз тюзьязыв якьдан тюз болуп кьалмагьа тюшмей, арив де, таза да, ачыкь да болмагьа герек: гьарпланы - формалары, оьлчевю, авункьулугьу ва аралыкьлары талап этилеген кюйде болмагьа герек. Языв ишлени кьыйматлайгьанда шо якьлар да тергевге алына.

Тил дарсларда языв ишлер оьтгермек учун текст, материал оьзюню маьнасына гьере яшланы интереслерине ювукь болмагьа, яшланы билим даражасын оьсдюреген, шону булан олар да оьзлени ана тилине ва Ватанына сююв яратагьан болма герек.

Ана тил дарсларда оьтгерилеген аслу языв ишлер шулардыр: гьечюрюп языв, диктантлар (англатыв, буварыв, гьерюв, яратывчу, тергев, сьзлюк ва ш. б.), изложениелер ва сочинениелер.

Гьар грамматика ва тюз языв дарсларда *1-нчи класны ахырында, 2-4-нчи класларда таза язывгьа 8-10 минут бериле.*

Сөзлөк диктантларда сөзлени санау орта гысапда шулай болмагъа герек: II класда—8 сөз; III класда—10—12 сөз; IV класда—12—15 сөз.

Тергев диктантларда сөзлени санау:

класлар	Йылны биринчи яртысы	Йылны экинчи яртысы
1		15 сөз
2	20-25 сөз	30-40 сөз
3	45-50 сөз	55-60 сөз
4	65-70 сөз	75-80 сөз

Изложениелерде гъар класда сөзлени санау, оьрде гөрсетил-генлери булан тенглешидирип, 15—20 сөзге артдырыла.

Биринчи класда охув-язывгъа уьйретив ана тилни курсунда башлапгъы этапдан санала.

Охув планда ана тил дарсланы ери

Башлапгъы класларда ана тил дарслагъа охув плангъа гөре 369 сагъат гөрсетиле.

Шолардан 1-нчи клас - 165 сагъат (жумада 5 сагъат, 33 охув жума): шондан 135 сагъат охув-язывгъа уьйретив (27 охув жума, жумада 5 сагъат), ана тилни курсу 15 сагъат (3 охув жума)

2-4-нчю класларда гъар класда 68 сагъат (жумада 2 сагъат, гъар класгъа 34 охув жума).

Умуми Федерал пачалыкъ билим береген школаны талаплары (ФГОС) токъташдырагъан кюйге гөре охувчулар билим алыгда етишме герекли натижалар:

Охувчулар башлапгъы класларда ана тилни уьйренинде етишме герекли оьзлеге хас (личностный) гъасиллер: ана тил бирев бирев булан гъакълашыв, чара экенин англамакъ; ана тилни милли маданияты йимик къабул этмек; тюз

авуз ва языв тил инсанны культурасыны хас айрылыкълары экенин билмек; сёйлейген къайдасына тергев берип озюне багъа берип бажармакъ.

Башлапгъы класларда ана тилни уйренивде охувчулар этишме герекли метапредметный гъасиллер: охув-билим алыв масъалаланы чечмек учун, гъар тюрлю ерлерден тарыкълы маълуматланы тапма болагъан тилни имканлыкъларын къоллап бажарагъанлыкъ; гъакълашыв чараланы яшавгъа чыгъармакъ учун диалог, монолог, авуз ва языв тилден тюз пайдаланмакъ; тюз соравлар салып бажармакъ; озбашына яда муаллимни кёмеклиги булан дарсны темасын, мурадын белгилемек; охув масъалаланы чечмек учун муаллим булан бирче план тизмек ва шо плангъа гёре иш гёрмек; охувну тюрлю къайдалары (*таныш болув, уйренив, гёзден гечирив*) булан пайдаланмакъ.

Башлапгъы класларда ана тилни уйренивде охувчулар этишме герекли предметлик (предметный) гъасиллер: адабият тилни нормалары гъакъында башлапгъы англавгъа ес болмакъ, лакъырлашывда тюзевлю сёйлевню еругъун сакъламакъ; гечилген англавлагъа гёре *тюзъязывдан, пунктуациядан* алгъан билимлени озлер къургъан яда берилген текстлерде тюз къоллап бажармакъ; язгъанын тергеп бажармакъ; гечилген материалгъа гёре гъарпны, авазны, сёзню гесегин, тил гесимлени, жумланы уюрлерин, простой жумланы табып, класификация этиц бажармакъ; язылгъан затны тергевде озюню алгъан билимлерин тюз къоллап бажармакъ.

Ичделик бѐлюк. (Содержательный раздел)

Сѐйлев къайдаланы бѐлюклери. (Виды речевой деятельности)

Тынглав. (слушание). Авуз лакъыр не муратда юрюлегенни тюз англамакъ. Текстни аслу маънасын белгилеп, салынагъан соравлагъа гѐре, хабар этип бажармакъ.

Сѐйлев. (говорение). Оьзгелени сѐйлевюне тынгламакъ, сѐйленеген затны англамакъ, къолланагъан сѐзлени аслуларын эде сакъламакъ; гъакълашывда монологу, диалогу герекли ерде тюз къоллап бажармакъ; авуз лакъырны тюзсѐйлев нормаларын, сѐйлевде тюз интонацияны сакъламакъ; саламлашыв, савболлашыв, тилев – этикет нормалагъа тергев бермек.

Охув. Охулагъан текстни тюз англамакъ; тарыкълы материалны тапма болагъан мердешлени къолгъа алмакъ; текстде айтылагъан затгъа гѐре простой гъасиллер чыгъарып бажармакъ.

Языв.

Гигиена нормаланы сакълап арив хат, таза языв нормаланы сакъламакъ. Гѐчюрюп языв, диктовкагъа гѐре гечилген англавлагъа янашып языв.

Изложение языв. Берилген темагъа, оьз сынавларына, охулгъан текстге, къарагъан кинолагъа, суратгъа гѐре тюрлю сочинениелер языв.

Охув-язывгъа уьйретив. (Обучение грамоте.) (135 сагъат)

Охув-язывгъа уьйретивде эки девюр айрыла:

- Гъазирлик (буквардан алдагъы) девюр,
- Аслу (букварь) девюр.

Охув-язывгъа уьйретивде аналитика-синтетика метод къоллана. Бу девюрде бир-бирине байлавлу охув ва языв процесслер янаша юрюле. Охув-язывгъа уьйрегив, авазны, сѐзню, жумланы уьстюнде ишлей туруп, тил оьсдюрюв ишде беклещдириле.

Фонетика. Авазлар. Созукъ ва тутукъ авазланы айырагъан белгилери. Бир яда бир-нече аваз булан айрылагъан сёзлени тенгleshдирик. Берилген моделге гёре сёзлер тизив. Сёзлени бувунлагъа, бувунланы авазлагъа бёлюв.

Графика. Авазны гъарпдан айырыгъан белгилери: гъарп авазны белгиси. Язывда къолланагъан гъарп тюрлю белгилеге, гъарплар булан авазланы англамакъ. **Е, ё, ю, я** гъарпланы къолланышы. Къумукъ алфавит булан таныш болув.

Охув. Бувунлагъа гёре охув мердешлени яратыв. Бувунланы ва сав сёзлени бир тегишден охув мердешлер болдурув. Гиччирек текстлерде сёз тагъымланы, сав жумлаланы англап охув. Токътав белгиле гёре тюз интонацияны сакълап охув. Гиччирек текстлени кёмеклиги булан тюз, чалт, англап, чебер охув мердешлени яратыв.

Тюз сёйлев нормалагъа гёре тюз охув мердешлер булан таныш этив.

Языв.

Гигиена нормаланы сакълап арик хат, таза языв нормаланы сакъламакъ. Тептерде генг ва тар гъызлагъа тергев бермек. Уллу ва гиччи гъарпланы языв, оланы элементлери булан таныш болув, къошулгъан кюйлерин, айры гъарпланы ва бир нече гъарпны къошуп, язып уйренив. Авазланы къольязывлу гъарплар булан гёрсетив. Гъарпланы ва олар къошулуп этилген гесеклени, ритмни сакълап, сатырда тюз ерleshдирик. Бувун-аваз анализден сонг сёзлени ва жумланы муаллимни кёмеги булан, сонг буса, озбашына языв. Сёзлени ва жумлаланы уьлгюлерден гёчюрюп языв. Башлап къольязыв шрифтден, сонг печат шрифтден гёчюрюв.

Айтылышы да, язылышы да бир гелеген сёзлени диктовка этип яздырив (3-5 сёз).

Жумланы башында уллу гъарпны, ахырында бюртюкню къоллав. Адамланы ва гъайванланы атларында уллу гъарпны къоллав.

Уллу ва гиччи гъарпланы языв мердешлеге ес болмакъ. Гъарпланы, бувунланы, сёзлени, сёз тагъымланы, жумлаланы гигиена нормаланы сакълап, арик хат булан, таза языв. Диктовкагъа гёре сёзлер, жумлалар языв.

Сёз ва жумла. Сёзню жумладан айырагъан белгилери. Жумланы сёзлеге бёллов, жумладагъы сёзлени ерлерин алышдырыв. Жумлада интонация. Интонациягъа гёре жумланы нишанын кёурув.

Тюзьязыв. Тюзьязыв къайдалар булан таныш болув ва оланы кёоллав:

- сёзлени айры-айры языв;
- жумланы башында, хас атларда уллу гъарп;
- сёзлени сатырдан сатыргъа гёчюрюв;
- жумланы ахырында токътав белгилер.

Тюз охувну белгилери (Качества чтения)

Текстни кычырып, озбашына охуп яда башгъа гишини охувуна тынглап англамакъ. Суратгъа, берилген сёзлеге, оз сынавларына гёре гиччирек хабарлар кёурув. Охувчуланы англавлу, тюз, кычырып охумагъа уйретив. Бувунлагъа гёре айры сёзлени, кыыгъа жумлаланы, гиччирек текстлени охув. Башлап бувунлары айрылып гёрсегилген сёзлени, сонг буса шолай гёрсетилмеген сёзлени охув. Жумлаланы ахырындагъы ва ичиндеги токътав белгилеге къарап, паузаланы ва интонацияланы сакълап охув. Текстге гёре берилген тынч соравагъа жавап берив. 5-6 шиъруну генгюнден уйренив ва шоланы ачыкъ этип, чебер кюйде айтып бажармакъ.

Охувну талаплары булан таныш болув.

Ана тилни курсу - курс родного языка

1 клас (35 сагъат)

Сёз. Жумла Текст. (Слово. Предл. Текст.)

Сёйлев тилни жумлалагъа, жумлаланы сёзлеге, сёзлени бувунлагъа бёллюнювю. Сёздеги бувунланы санавун токъташдырыв. Жумлаланы, сёзлени, бувунланы гёрсетеген схемаланы кёоллав. Жумланы уюрлери. Сёзлерде уллу гъарпны язылышы.

Авазлар ва гъарплар.

Авазны гъакъында англав. Авазны айтагъанда авуз бошлугъунда ва эринлерде болагъан пуршавну англатыв (ааа, шшш, ттт, ппп). Созукъ ва тутукъ

авазланы гъакъында англав. Тавушну гъакъында англав. Созукъ ва тутукъ авазланы схемада гёрсетеген кюйлер булан таныш болув. Схемада авазланы кюшулувун гёрсетив.

Сёзлердеги авазланы айырыв. Сёзлени бувунлагъа, бувунланы авазлагъа айырыв ва аваз якъдан чечив: тутукъланы ва созукъланы айырыв. Сёзню айтылышын схема булан тенгleshдишив, бир-бир сёзлени схемаларын этив.

Къумукъ тилге хас авазлар: (гъ), (гь), (къ), (нг), (об), (уь).

Аваз ва бувун. Ачыкъ ва ябыкъ бувунлар.

Тил гесимлер

Ким? Не? деген соравлагъа жавап береген сёзлер ва шогъар байлавлу болуп, «Предметлени атлары» деген термин булан таныш болув.

Нечик? деген соравлагъа жавап береген сёзлер ва шогъар байлавлу болуп «Белгилени атлары» деген термин булан таныш болув. Шу терминлер логика чалышывланы кюрчюсюнде яратыла.

Не этген? Не эте? Не этежек? деген соравлагъа жавап береген сёзлер ва шогъар байлавлу болуп «Гъаракат» деген термин булан таныш болув.

Шу терминлер логика чалышывланы кюрчюсюнде яратыла.

Шо чалышывланы натижасында охувчулар тюрлю-тюрлю предметлени атларын бёлюкleshдирелер(оьсюмлюклени, гъайванланы, адамланы ва ш. б. затланы) ва шо бёлюклер учун жамлашдырагъан сёзлени сайлай туруп, «предметлер», «белги», «гъаракат» деген терминлени де англажакълар.

Ана тилни курсун уьйренивде охувчулар билим алывда этишме герекли натижалар (чему научились и к чему пришли)

Ана тилни уьйренивде охувчулар оьзлеге хас (личностный) этишме герекли бажарывлукълар:

- инсанланы яшавунда тилни агъамиятлыгъын англама;
- охулгъан текстге гёре оьз къаравун айтып бажарма;
- башгъаланы гъислерин англама, жаны авуртуп къарама.

Ана тилни уьйренивде этишме герекли метапредметный гъасиллер:

Тематическое планирование по родному языку (къумукъ тил) 2 класс

№	Программный материал	Упр.	Стр.	Дата
1	Слово и предложение	№1-7	4-8	
2	Списывание « Наша Родина»			
3	Звуки и буквы	№ 16-22	12-15	
4	Гласные звуки и буквы	№23-25	16-17	
5	Диктант			
6	Работа над ошибками			
7	Звуки оь, уь	№30-34	21-23	
8	Контрольный диктант			
9	Работа над ошибками			
10	Согласные звуки и буквы	№53-58	36-38	
11	Буква й, ж, в, нг	№62-66	41-44	
12	Твердый и мягкий знаки	№82-85	55-57	
13	Слова с удвоенными согласными	№90-94	60-62	
14	Алфавит	№98-101	66-68	
15	Контрольный диктант			
16	Работа над ошибками			
17	Заглавная буква в именах, фамилиях, отчествах людей	№104-108	70-72	
18	Списывание «Экскурсия в Махачкалу»	№114	75	
19	Слово и слог. Перенос слов.	№119-124	80-83	
20	Слова антонимы, омонимы, синонимы	№128-133	86-88	
21	Родственные слова	№141-143	93-94	
22	Ударение	№145-147	95-97	
23	Предложение и текст	№153-158	101-104	
24	Сочинение по картинам « Настоящий друг»	№159	105-106	
25	Подлежащее и сказуемое	№162-165	107-110	
26	Части речи	№170-174	116-119	
27	Контрольный диктант			
28	Работа над ошибками			
29	Существительное Ед. и мн.ч. сущ.	№175-180	120-123	
30	Списывание « В цирке»	№189	128-129	
31	Глагол	№200-205	134-137	
32	Прилагательное	№206-210	138-140	
33	Контрольный диктант			
34	Работа над ошибками			